

dr hab. Agnieszka Kulik, prof. KUL

Katedra Psychoterapii i Psychologii Zdrowia KUL

Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Michalskiej

pt. „Psychospołeczne uwarunkowania negatywnych i pozytywnych skutków wtórnej traumy u profesjonalistów pracujących z osobami po doświadczeniach traumatycznych”

Dysertacja Pani mgr Pauliny Michalskiej została opracowana zgodnie z art. 13 ust. 2 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, z późniejszymi zmianami.

Przedstawiona mi do oceny rozprawa doktorska wpisuje się w nurt współczesnych, prowadzonych na świecie badań nad doświadczeniem traumy oraz jej konsekwencjami dla funkcjonowania profesjonalistów wspierających osoby, które jej doświadczyły. Współczesne społeczeństwo mierzy się z rosnącym zapotrzebowaniem na specjalistyczną pomoc w związku z traumatycznymi doświadczeniami wynikającymi z różnych sytuacji życiowych naznaczonych cierpieniem, takich jak wojna, katastrofy, ciężka choroba czy przemoc. Tym samym wzrasta znaczenie osób profesjonalnie udzielających pomocy osobom dotkniętym traumą.

Jednocześnie coraz wyraźniej dostrzegane są konsekwencje pracy pomocowej dla samych profesjonalistów. Podobnie jak w przypadku osób bezpośrednio doświadczających trudnych wydarzeń, także u specjalistów pracujących z osobami po traumie mogą pojawiać się zarówno konsekwencje negatywne, jak i pozytywne. Uwaga badaczy koncentruje się zatem na identyfikowaniu czynników, które ograniczają skutki negatywne oraz wzmacniają skutki pozytywne. W odniesieniu do profesjonalistów zagadnienie to ma szczególne znaczenie, ponieważ jakość ich funkcjonowania może bezpośrednio przekładać się na jakość udzielanej pomocy.

Podjęte przez Doktorantkę badania stanowią wartościowe poszerzenie wiedzy w tym obszarze. Dobór czynników warunkujących skutki wtórnej traumy oraz zaproponowanie ich wzajemnych powiązań stanowią oryginalną odpowiedź na postawiony problem badawczy.

1. Formalna charakterystyka pracy

Praca dotyczy „określenia psychospołecznych uwarunkowań wtórnego stresu traumatycznego oraz wtórnego wzrostu potraumatycznego wśród specjalistów pracujących z osobami po doświadczeniach traumatycznych” (s. 7). W badaniu skoncentrowano się na roli zmiennych

biograficzno-zawodowych, zasobów osobistych i społecznych oraz czynników poznawczych w nasileniu wtórnego stresu traumatycznego i wtórnego wzrostu potraumatycznego, a także na identyfikacji mechanizmów pośredniczących.

Zarówno treści przedstawione w części teoretycznej, jak i rozwiązania metodologiczne, analizy oraz sposób prowadzenia dyskusji odpowiadają postawionemu celowi. Rozprawa stanowi rzetelne studium teoretyczno-empiryczne poświęcone zależnościom między analizowanymi zmiennymi oraz mechanizmom ich wzajemnych powiązań. Praca pozostaje spójna z jej tematem, a tytuł jest adekwatny i trafnie identyfikuje omawiane zagadnienia oraz problemy.

Rozprawa doktorska składa się z sześciu rozdziałów, wstępu, streszczeń w języku polskim i angielskim, bibliografii, załączników oraz spisów tabel, rycin i wykresów. Rozdziały pierwszy i drugi poświęcone są przedstawieniu teoretycznych podstaw podjętych badań. Rozdział trzeci zawiera prezentację własnego modelu teoretycznego, rozdział czwarty – charakterystykę metody badań, rozdział piąty – prezentację wyników, natomiast w rozdziale szóstym przedstawiono dyskusję uzyskanych wyników w świetle aktualnych doniesień z literatury przedmiotu.

Każdy rozdział poprzedzony jest krótkim wprowadzeniem, które dobrze orientuje czytelnika w problematyce danej części dysertacji, oraz podsumowaniem, kierującym uwagę na najważniejsze zagadnienia. Rozdziały 1–4 zawierają podpunkty, co ułatwia porządkowanie zgromadzonego materiału. Rozdziały 5 i 6 nie mają natomiast w spisie treści wewnętrznej struktury odpowiadającej podziałowi zastosowanemu w tekście, co nieco utrudnia lekturę. Warto rozważyć odzwierciedlenie w spisie treści śródtytułów wykorzystanych do uporządkowania prezentacji wyników oraz ich omówienia.

Uwagi wymaga również tytuł rozdziału trzeciego: „Psychospołeczne uwarunkowania występowania negatywnych i pozytywnych skutków wtórnej ekspozycji na traumę”. W rozdziale tym Autorka charakteryzuje zmienne tworzące własny model badań, a następnie przedstawia cel i hipotezy badawcze. Z obecnego brzmienia tytułu nie wynika jednak w pełni tak określona funkcja rozdziału, a dwa ostatnie elementy jego zawartości wykraczają poza zakres wskazany w tytule. Dobrym rozwiązaniem byłoby zatem uzupełnienie tytułu o określenie „Model badań własnych”.

Streszczenia w języku polskim i angielskim zajmują dwie strony. Po ogólnym, syntetycznym wprowadzeniu Doktorantka przedstawia najważniejsze informacje dotyczące metody badań, następnie prezentuje najważniejsze wyniki oraz wnioski wraz z sugestiami dotyczącymi ich praktycznego wykorzystania. Streszczenia uzupełniają słowa kluczowe o charakterze haseł deskryptorowych.

Wstęp mógłby natomiast w większym stopniu pełnić funkcję przewodnika po rozprawie. Obecnie obejmuje około półtorej strony ogólnego wprowadzenia w problematykę pracy, sformułowanie celu oraz jedynie zarysową informację o jej zawartości. Dla ułatwienia odbioru

przez czytelnika warto byłoby poszerzyć charakterystykę poszczególnych części pracy, a także rozwinąć prezentację celu, np. poprzez wskazanie pytań badawczych, krótkie przedstawienie badanej grupy oraz omówienie sposobu weryfikacji hipotez.

W pracy wykorzystano bogatą literaturę przedmiotu, zamieszczoną na 26 stronach. Dobór źródeł oceniam jako właściwy; literatura jest dobrze reprezentowana i umiejętnie wykorzystana zarówno w części teoretycznej, jak i w dyskusji wyników. W zapisie bibliograficznym oraz w prezentacji tabel występują jednak niezgodności ze standardami APA 7. Dotyczą one przede wszystkim konstrukcji tabel oraz, w przypadku bibliografii, m.in. sposobu zapisu rozdziałów w monografiach, kolejności zapisów poszczególnych pozycji czy stosowania kursywy. Warto zatem ujednolicić te elementy.

Za wartościowe uważam wyodrębnienie w pracy tabel zawierających wyniki analiz statystycznych, których zamieszczenie bezpośrednio w tekście mogłoby utrudniać jego odbiór. Uporządkowane i opisane tabele znajdują się w załącznikach. Spisy tabel, rycin i wykresów są poprawne. Na podkreślenie zasługuje również językowa strona pracy – rozprawa została napisana starannie i w dobrym stylu, co sprzyja jej płynnej lekturze.

2. Merytoryczna ocena rozprawy doktorskiej

Przygotowanie rozprawy doktorskiej wymaga od Doktorantki umiejętnego doboru literatury, jasnego przedstawienia problemu badawczego, a także spójnego i syntetycznego opisu uzyskanych wyników oraz ich interpretacji na tle aktualnego stanu wiedzy. Jest to zadanie wymagające zarówno rozległej wiedzy, jak i umiejętności samodzielnego prowadzenia procesu badawczego.

Część teoretyczna zajmuje około jednej trzeciej objętości rozprawy i świadczy o dużej erudycji Autorki. W pierwszym rozdziale wyczerpująco omówiona została problematyka traumy. Autorka rozpoczyna od wskazania trudności definicyjnych i nieostrości tego pojęcia, następnie odwołuje się do etymologii terminu i przytacza wybrane definicje. Przedstawia także historię obecności zjawiska traumy w klasyfikacjach diagnostycznych DSM i ICD oraz odwołuje się do różnych kryteriów jej podziału, m.in. ujęcia wąskiego i szerokiego oraz źródła traumy. Jednocześnie wskazuje, że w pracy przyjęto szerokie rozumienie traumy: „jest psychicznym urazem, który może wystąpić u jednostek na różnych etapach jej funkcjonowania w wyniku doświadczenia sytuacji stresowych wykraczających poza możliwości poradzenia sobie i powodujących załamanie w psychofizycznym funkcjonowaniu” (s. 11).

W dalszej części rozdziału Autorka omawia psychologiczne skutki bezpośredniej ekspozycji na traumę – zespół stresu pourazowego oraz wzrost potraumatyczny – wraz z informacjami dotyczącymi ich rozpowszechnienia. Druga część rozdziału poświęcona jest psychologicznym konsekwencjom pośredniej ekspozycji na traumę, w tym wtórnemu stresowi traumatycznemu oraz wtórnemu wzrostowi potraumatycznemu, a także ich rozpowszechnieniu.

Cennym elementem rozdziału jest zestawienie, a następnie porównanie terminów związanych z wtórną traumą, takich jak zmęczenie współczuciem, zastępcza traumatyzacja i wypalenie zawodowe, oraz pojęć odnoszących się do pozytywnych następstw pracy z osobami po traumie, takich jak wtórna prężność/odporność i satysfakcja ze współczucia. Autorka przywołuje szeroki wachlarz doniesień wskazujących zarówno na występowanie, jak i brak występowania pozytywnych i negatywnych skutków wtórnej traumy wśród osób pomagających osobom po doświadczeniach traumatycznych. Zwraca również uwagę na niejasności i sprzeczności obecne w dotychczasowych wynikach badań.

W rozdziale drugim Doktorantka koncentruje się już bezpośrednio na traumie pośredniej. Omawia kolejno modele wtórnego stresu traumatycznego: model poznawczy PTSD Ehlers i Clarka wraz z jego rewizjami, model transmisji traumy Figleya i jego modyfikacje, ekologiczny model Dutton i Rubinsteina, model stresu opartego na empatii Rauvola i współpracowników oraz konstruktywistyczny model samorozwoju McCann i Pearlman. Następnie wskazuje podobieństwa i różnice między poszczególnymi ujęciami. Analogicznie postępuje w odniesieniu do modeli wtórnego wzrostu potraumatycznego, omawiając model Tedeschiego i Calhouna oraz model Cohen i Collens, a następnie zestawiając ich podobieństwa i różnice. W końcowej części rozdziału przedstawia zależności między wtórnym stresem traumatycznym a wtórnym wzrostem potraumatycznym, wskazując na niejednoznaczność dotychczasowych wyników. Na podstawie analizy modeli identyfikuje również istotne czynniki związane z doświadczeniem wtórnej traumy, takie jak empatia, poziom ekspozycji na doświadczenie, intensywność afektu, przetwarzanie poznawcze oraz wsparcie społeczne.

Trzeci rozdział poświęcony jest prezentacji modelu badań własnych. Autorka wykorzystała w tym celu analizę modeli Figleya, Ehlers i Clarka, Tedeschiego i Calhouna oraz Dutton i Rubinsteina. Najpierw wyróżniła i scharakteryzowała najważniejsze czynniki, które mogą warunkować pozytywne i negatywne skutki wtórnej traumy: zmienne biograficzno-zawodowe (m.in. płeć, wiek, wykształcenie, staż pracy, obciążenie pracą, miejsce zatrudnienia, charakterystyka osoby wspomaganej, charakterystyka zdarzeń traumatycznych doświadczanych przez osoby wspomagane, specjalistyczne szkolenia, metody pracy, superwizja oraz historia osobistych doświadczeń traumy), zasoby osobiste (prężność, empatia), zasoby społeczne (wsparcie społeczne) oraz przetwarzanie poznawcze, obejmujące poznawcze strategie radzenia sobie (pozytywną rekonstrukcję poznawczą, rozwiązanie/akceptację, porównywanie w dół, żal, zaprzeczanie) i zakłócenia w podstawowych przekonaniach.

Następnie, na podstawie analizy literatury, Doktorantka skonstruowała dwa modele badań. Pierwszy odnosi się do zależności między zmiennymi objaśniającymi i objaśnianymi oraz do poszukiwania uwarunkowań skutków wtórnej traumy u profesjonalistów. Drugi model dotyczy analizy roli mediatorów – czynników poznawczych – w relacji między czynnikami

psychospołecznymi a skutkami wtórnego stresu. Na podstawie tak skonstruowanych modeli Doktorantka sformułowała sześć pytań badawczych i sześć głównych hipotez.

Jednocześnie warto zwrócić uwagę, że hipoteza druga nie w pełni odpowiada zakresowi zmiennych uwzględnionych następnie w analizach. W szczególności nie obejmuje ona niektórych zmiennych, np. wieku. Wskazane byłoby zatem ujednolicenie zapisu hipotezy z zakresem później prezentowanych analiz.

Kolejny rozdział, zatytułowany „Metoda badań”, zawiera w pierwszej części opis procedury badawczej oraz charakterystykę osób badanych. Ta część jest bardzo szczegółowa – dla poszczególnych zmiennych przedstawiono odrębne tabele, a niektórym z nich towarzyszą dodatkowo wykresy. Można rozważyć skrócenie tej części poprzez połączenie tabel dotyczących zmiennych należących do tych samych obszarów i przedstawienie zbiorczej charakterystyki grupy. Taki zabieg pozwoliłby scalić informacje i ułatwić odbiór treści.

W kolejnej części rozdziału Autorka charakteryzuje wykorzystane narzędzia badawcze. Struktura prezentacji poszczególnych kwestionariuszy jest poprawna i spójna. Jedynym elementem, który warto uzupełnić, jest wskazanie źródła ocen rzetelności narzędzi. Doktorantka podaje odpowiednie wskaźniki, nie jest jednak zawsze jasne, czy pochodzą one z badań własnych, czy z literatury. W drugim przypadku zasadne byłoby zamieszczenie stosownego przypisu.

Na zakończenie rozdziału Doktorantka przedstawia metody statystyczne wykorzystane do weryfikacji hipotez. Ta część zasługuje na szczególne podkreślenie ze względu na staranność i precyzję opisu. Czytelnik nie ma wątpliwości, że Doktorantka świadomie dobiera stosowane analizy, rozumie ich cel oraz jest świadoma warunków koniecznych do ich zastosowania.

Rozdział piąty, poświęcony prezentacji wyników badań, stanowi około jednej czwartej objętości rozprawy i wskazuje na ogrom pracy włożonej w analizę danych oraz poszukiwanie odpowiedzi na postawiony problem badawczy. Rozdział rozpoczyna się od przedstawienia statystyk opisowych zmiennych oraz ustalenia rodzaju analiz statystycznych możliwych do zastosowania w pracy. Następnie Autorka przechodzi do weryfikacji poszczególnych hipotez.

W pierwszej kolejności weryfikuje hipotezy dotyczące różnic w nasileniu wtórnego stresu traumatycznego i wtórnego wzrostu potraumatycznego ze względu na czynniki biograficzno-zawodowe. W tym miejscu ponownie pojawia się kwestia zakresu hipotezy drugiej: takie zmienne, jak wyuczony zawód, obszar funkcjonowania zawodowego, forma organizacyjna pracy, wielozatrudnienie, liczba grup wiekowych, praca z przemocą czy szkolenia z zakresu pracy z traumą nie znajdują odzwierciedlenia w hipotezach szczegółowych do hipotezy 2. Warto zatem doprecyzować relację między sformułowaniem hipotez a zakresem przeprowadzonych analiz.

W dalszej kolejności Doktorantka weryfikuje hipotezy dotyczące korelacji zmiennych objaśniających ze zmiennymi objaśnianymi. Niezrozumiałe pozostaje dla mnie nieopatrzenie

komentarzem wyniku korelacji między SPP5 – optymistycznym nastawieniem do życia i zdolnością mobilizowania się w trudnych sytuacjach – a wtórnym stresem traumatycznym i wtórnym wzrostem potraumatycznym. Związki te mają kierunek odwrotny w stosunku do pozostałych korelacji (s. 129), dlatego warto byłoby je szerzej zinterpretować.

W kolejnym etapie przeprowadzono analizę regresji hierarchicznej z uwzględnieniem jedynie zmiennych istotnych w analizach korelacyjnych, a następnie analizę moderowanej mediacji. Powyższe analizy zostały przeprowadzone poprawnie i świadczą o bardzo dobrej znajomości metod statystycznych.

Dyskusja wyników w rozdziale szóstym ma układ odzwierciedlający kolejność weryfikacji hipotez przedstawioną w rozdziale poprzednim. Uwagi dotyczące zakresu zmiennych uwzględnionych w hipotezie drugiej mają zastosowanie również w tej części pracy. Poza tym dyskusja została przeprowadzona rzeczowo, z odwołaniem do aktualnej literatury przedmiotu. W mojej ocenie spełnia ona swoją funkcję interpretacyjną, a postawiony cel badawczy został zrealizowany.

Przy dużej liczbie analizowanych zależności szczególnie cenne jest podsumowanie najważniejszych wniosków płynących z realizacji projektu badawczego. Na podkreślenie zasługuje również szczegółowa analiza ograniczeń badania oraz wskazanie możliwych kierunków modyfikacji projektu w przyszłych badaniach.

Podsumowując analizę dysertacji Pani Pauliny Michalskiej, chciałabym zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt, którego zabrakło w pracy. W żadnym jej miejscu Doktorantka nie odnosi się bezpośrednio do kwestii iluzorycznego wzrostu potraumatycznego. Na stronach 182 i 197 poruszane są zagadnienia, które mogłyby stanowić podstawę do zaznaczenia tego problemu i jego znaczenia dla interpretacji wyników. Brak uwzględnienia tej perspektywy pozostawia pewien niedosyt, zwłaszcza w kontekście problematyki wzrostu potraumatycznego podejmowanej w rozprawie.

Jednocześnie pragnę podkreślić i docenić znaczący wysiłek włożony w przygotowanie projektu badawczego, jego realizację oraz opracowanie wyników w postaci przedstawionej rozprawy. Doktorantka posiada rozległą wiedzę w zakresie podejmowanej problematyki, opartą na aktualnej literaturze o zasięgu międzynarodowym.

3. Ocena końcowa

Doktorantka wykazała się wiedzą oraz umiejętnością samodzielnego zaplanowania i przeprowadzenia badania naukowego. Rozprawa stanowi samodzielny dorobek naukowy. Projekt badawczy będący podstawą oceny jest przemyślany i starannie zrealizowany, a uzyskane rezultaty są interesujące i oryginalne. Przedstawione w niniejszej recenzji uwagi mają charakter doskonalący i nie umniejszają wysokiej wartości naukowej rozprawy.

W mojej ocenie rozprawa spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim, określone w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, z późniejszymi zmianami. Wnoszę o dopuszczenie mgr Pauliny Michalskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, reading "Janina Kulik". The signature is written in a cursive style with a large, stylized initial 'J'.